

Ari Páll Kristinsson og Haraldur Bernharðsson

Íslenska og enska í íslensku háskólastarfi

1 Inngangur

Þessi grein er ávöxtur af samnorrænu verkefni. Árið 2011 styrkti Norræna ráðherranefndin samstarfsverkefni 18 norrænna fræðimanna um að safna saman og vinna úr upplýsingum um notkun ensku annars vegar og viðkomandi þjóðtungu hins vegar í norrænum háskólum.¹ Markmið samstarfsverkefnisins var m.a. að finna og benda háskólayfirvöldum á gagnlegar leiðir til að ná hinu tvíþætta markmiði að styðja rannsóknir og þekkingarmiðlun heima fyrir, á þjóðtungunni, jafnframt því sem háskólarnir laða til sín stúdenta og fræðimenn hvaðanæva, veita framúrskarandi menntun og birta rannsóknarniðurstöður sem eiga erindi við alþjóðlegt rannsóknarsamfélag. Leiðarljós í samstarfsverkefninu er sameiginleg yfirlýsing um markmið á sviði tungumála sem menntamálaráðherrar Norðurlandanna undirrituðu 2006 (*Yfirlýsing um málstefnu Norðurlanda*). Yfirlýsing þessi er þó ekki lagalega bindandi fyrir aðildarþjóðirnar. Þótt framkvæmd meginmarkmiða yfirlýsingarinnar geti verið breytileg frá einu landi til annars ber samþykktin með sér að fulltrúar allra Norðurlandþjóðanna eru uggandi um stöðu þjóðtungnanna gagnvart ensku í háskólakennslu og rannsóknum. Í yfirlýsingunni er mælt með því að háskólarnir móti sér stefnu um samhliða notkun

¹ Netværk for parallelsproglige mål på Nordens internationaliserede universiteter, <http://nordiskparallelsprogsnet.blogs.ku.dk/>. Auk höfunda þessarar greinar tók Ástráður Eysteinnsson prófessor þátt í starfinu af Íslands hálfu, sbr. Ástráð Eysteinnsson (2012).

viðkomandi þjóðtungu og ensku. Markmiðið er að hvorugt málanna ryðji hinu úr vegi í háskólastarfseminni.

Engum blöðum er um það að fletta að enska er ráðandi tungumál um þessar mundir í hinu alþjóðlega menntunar- og vísindasamfélagi sem íslensku háskólarnir eru hluti af (sjá t.d. Ammon 2010:113–116). Háskólayfirvöld standa frammi fyrir því að móta og framfylgja stefnu um sambúð íslensku og ensku í stjórnun, rannsóknum, kennslu og samskiptum almennt í íslenska háskólasamfélaginu; sambúð sem tryggir vöxt og viðgang íslensku sem kennslu- og vísindamáls jafnframt því sem kostir ensku og enskukunnáttu eru nýttir eins og við á í alþjóðlegu menntunar- og fræðaumhverfi. Hvað sem líður stærð og námsframboði ber öllum íslensku háskólunum að rækja það tvíþætta hlutverk að sinna jafnt innlendum þörfum sem alþjóðlegu fræðasamfélagi. Eftirfarandi kaflar fjalla á einn eða annan hátt um það vandasama verkefni.

Í 2. kafla hér á eftir, *Háskólar og skjalfest málstefna*, er greint frá íslenskri málstefnu, lögum um íslenskt mál og skjalfestri málstefnu íslenskra háskóla að svo miklu leyti sem hún liggur fyrir. Í 3. kafla, sem nefnist *Útgáfumál*, er að finna úttekt á því á hvaða tungumáli íslenskir háskólastarfsmenn birta einkum rannsóknir sínar og á hvaða máli doktorsritgerðir eru skrifaðar við íslenska háskóla. 4. kafli nefnist *Kennslumál* og þar má sjá hver hlutur ensku og íslensku er í grunnnámi og í framhaldsnámi í íslensku háskólunum. Í 5. kafla, *Háskólastarfsemi þvert á landamæri og þjóðerni*, er m.a. greint frá samsetningu nemenda- og kennarahópsins í íslensku skólunum m.t.t. ríkisfangs. Í 6. kafla, *Niðurlagi*, er að finna stutta samantekt og lokaorð.

2 Háskólar og skjalfest málstefna

2.1 Opinber málstefna og háskólar á Íslandi

Alþingi samþykkti árið 2011 *Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknumáls*, að tillögu sérfræðinganevndar mennta- og menningarmálaráðherra. Löggjöfin markar ákveðin tímamót í sögu íslenskrar málræktar og málstefnu. Í lögnum er kveðið á um að íslenska sé þjóðtunga Íslendinga og opinbert mál á Íslandi (1. gr.) og að íslenska sé opinbert mál Íslands á alþjóðavettvangi (12. gr.). Lögin mæla svo fyrir að ríki og sveitarfélög beri ábyrgð á að varðveita og efla íslenska tungu og skuli sjá til þess að hún sé notuð (5. gr.); þjóðtungan sé sam-

eiginlegt mál landsmanna og stjórnvöld skuli tryggja að unnt verði að nota hana á öllum sviðum íslensks þjóðlífs (2. gr.). Síðastnefnda ákvæðið felur m.a. augljóslega í sér það markmið að íslenskt mál sé nothæft í öllum greinum vísinda sem stundaðar eru á Íslandi.

Lögin um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls geyma ákvæði um íslensku sem „mál Alþingis, dómstóla, stjórnvalda, jafnt ríkis sem sveitarfélaga, skóla á öllum skólastigum og annarra stofnana sem hafa með höndum framkvæmdir og veita almannaþjónustu“ (8. gr.). Ákvæðið um íslensku sem mál „skóla á öllum skólastigum“ varðar vitaskuld íslensku háskólana og verður nánar vikið að því hér á eftir.

Í lögunum er einnig sérstök grein um íslenskan fræðiorðaforða. „Stjórnvöld skulu stuðla að því að íslenskur fræðiorðaforði á ólíkum sviðum eflist jafnt og þétt, sé öllum aðgengilegur og notaður sem víðast“ (11. gr.). Þetta ákvæði sýnir ótvírætt að löggjafinn ætlast til þess að háskólakennarar og aðrir íslenskir fræðimenn í stofnunum íslenska ríkisins hafi vöxt og viðgang íslenskra fræðiorða í huga í störfum sínum og skrifum.

Af öðrum ákvæðum laganna, sem varða íslensku, má nefna að 10. gr. þeirra mælir svo fyrir að „[m]ál það sem notað er í starfsemi ríkis og sveitarfélaga eða á vegum þeirra [skuli] vera vandað, einfalt og skýrt“ og að ríki og sveitarfélög skuli leita samvinnu við Íslenska málnefnd um málstefnu og stöðu íslenskrar tungu (5. gr.).

Samkvæmt háskólalögum (*Lög um háskóla, Lög um opinbera háskóla*) gegna íslenskir háskólar tvíþættu hlutverki eins og vikið var að í inngangi. Annars vegar eru þeir hluti af alþjóðlegu mennta- og vísindasamfélagi. Hins vegar hafa þeir sem íslenskar vísinda- og fræðslustofnanir sérstökum skyldum að gegna við íslenskt samfélag og þeim ber að styrkja innviði þess. Háskólalögin kveða ekki á um mál kennslu og rannsókna. Þar koma aftur á móti til skjalanna lögin um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls sem fjallað var um hér á undan.

Í íslenskri málstefnu (*Íslenska til alls*), sem Alþingi samþykkti í mars 2009² (*Þingsályktun um íslenska málstefnu*), segir m.a. að þótt í *Lögum um háskóla* sé hvergi „minnst á íslenskt mál sem megingtungumál

² Með þingsályktun 12. mars 2009 féllst Alþingi á tillögu mennta- og menningarmálaráðherra um að taka upp, sem íslenska málstefnu, tillögur Íslenskrar málnefndar í ritinu *Íslenska til alls*. Í þingsályktuninni segir: „Alþingi lýsir yfir stuðningi við það meginmarkmið tillagna Íslenskrar málnefndar að íslenska verði notuð á öllum sviðum íslensks samfélags“ (*Þingsályktun um íslenska málstefnu*).

íslenskra háskóla beinum orðum“ hljóti það þó að vera „frumskilyrði þess að háskólar geti styrkt innviði íslensks samfélags“. Þar lýsir Íslensk málnefnd viðhorfi sínu til stöðu íslensku í háskólastarfi þannig:

Án traustrar stöðu tungumálsins stendur samfélagið völtum fótum sem íslenskt samfélag og innviðirnir fúna. Hlutverk háskóla samkvæmt [lögum um háskóla] er meðal annars að stuðla að miðlun þekkingar og færni til samfélagsins alls. Þar öðlast nemendur menntun á flestum sviðum vísinda og tækni og dreifast að námi loknu um þjóðfélagið allt til þess að vinna að sérgreinum sínum og miðla vitneskju sinni til samfélagsins. En þekkingu og færni verður ekki miðlað til íslensks samfélags á öðru máli en íslensku ef sem flestir eiga að geta nýtt sér það sem í boði er. Íslenska þarf þess vegna að vera nothæf í vísindum og fræðum og búa yfir öllum þeim orðaforða sem nauðsynlegur er til þess að eðlileg samskipti geti orðið á milli þess sem þekkinguna hefur numið og þess sem tekur við henni. (*Íslenska til alls* 2009:42)

Eins og fram hefur komið kveður 8. gr. *Laga um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknumáls* á um að íslenska sé mál „skóla á öllum skólastigum“. Það er engum vafa undirorpið að orðalagið „öll skólastig“ merkir að háskólarnir eru hér engan veginn undanskildir.

Eigi að síður hljóta háskólarnir sökum sérstöðu sinnar að hafa ákveðið svigrúm, og þá einkum í meistara- og doktorsnámi, til að kenna einstök námskeið eða jafnvel heilar námsbrautir á öðru tungumáli. Í íslenskri málstefnu (*Íslenska til alls* 2009:48) er tilgreint sem sérstakt markmið að „[í]slenska sé opinbert mál allra háskóla á Íslandi og kennsla fari þar að jafnaði fram á íslensku“. Um grunnnám segir: „Kennsla í grunnnámi ætti öll að fara fram á íslensku, nema um sé að ræða nám í erlendum tungumálum, og lokaritgerðir í grunnnámi ættu einnig að vera skrifaðar á íslensku“ og hvað varðar framhaldsnám er stefnan sú að: „[f]ramhaldsnám í háskólum á Íslandi verði að jafnaði á íslensku“.

Af framansögðu er ljóst að Alþingi hefur á allra síðustu árum, þ.e. í þingsályktun um íslenska málstefnu 2009 og í löggjöf um stöðu íslenskrar tungu 2011, látið í ljósi skýran vilja og fyrirmæli um forgang íslenskrar tungu í íslensku háskólastarfi — jafnframt því sem viðurkenndur er sá veruleiki að íslenska er ekki eina tungumálið sem nota þarf og nota má í vísindum og háskólakennslu á Íslandi.

2.2 Skjalfest málstefna íslenskra háskóla

Sjö háskólar starfa á Íslandi: Háskóli Íslands (HÍ), Háskólinn á Akureyri (HA), Háskólinn á Bifröst (HB), Háskólinn í Reykjavík (HR), Hólaskóli — Háskólinn á Hólum (HH), Landbúnaðarháskóli Íslands (LBHÍ) og Listaháskóli Íslands (LHÍ). *Tafla 1* sýnir nemendafjölda haustið 2011, hverjir þeirra eru hreinir ríkisskólar og hver viðurkennd fræðasvið háskólanna eru (*Ný sýn. Breytingar á vísindago nýsköpunarkerfinu*). Í *töflu 1* eru dregnar helstu línur um námsframboðið en myndin er flóknari. Ef t.d. er litið til lista er ritlist einnig kennd innan Hugvísindasviðs HÍ og nokkrar listgreinar eru kenndar í tengslum við kennslufræði á Menntavísindasviði HÍ.

	Ríkis-skóli	Nemar 2011	Viðurkennd fræðasvið							
			Fél. vís.	Heilb. vís.	Hug-vís.	Mennta-vís.	Nátt. vís.	Verk+ tæ.vís.	Auðl.+ búvís.	Listir
HÍ	x	13.919	x	x	x	x	x	x		
HA	x	1.493	x	x					x	
HB		431	x							
HR		2.468	x					x		
HH	x	172							x	
LBHÍ	x	238					x		x	
LHÍ		414								x

Tafla 1. Yfirlit yfir rekstrarform, stærð og vísindasvið íslenskra háskóla.

Mennta- og menningarmálaráðherra beindi því til allra íslensku háskólanna árið 2010 að taka saman og birta málstefnu viðkomandi skóla.

Á heimasíðum sex íslenskra háskóla af sjö er að finna skjalfesta málstefnu sem samþykkt hefur verið af skólayfirvöldum. Hér er um að ræða Háskóla Íslands síðan 2004, Háskólann á Akureyri síðan 2008, Landbúnaðarháskóla Íslands síðan 2011 og Hólaskóla — Háskólann á Hólum, Háskólann á Bifröst og Listaháskóla Íslands síðan 2012.

Háskólinn í Reykjavík sker sig úr. Í *Stefnu Háskólans í Reykjavík* er ekki vikið beinlínis að tungumálum í kennslu og rannsóknum. Af stefnunni almennt má þó ráða að starfsmenn og stúdentar reiði sig töluvert á erlend tungumál auk íslensku:

Háskólinn í Reykjavík er alþjóðlegt háskólasamfélag sem notar alþjóðleg viðmið í rannsóknum, kennslu og stjórnun. HR starfar markvisst með leiðandi erlendum háskólum og rannsóknastofnunum og leggur áherslu á að þjálfa nemendur í alþjóðlegum samskiptum.

Hinir háskólarnir sex hafa, eins og fram hefur komið, samþykkt og birt málstefnu sem er öllum aðgengileg á heimasíðu viðkomandi skóla: *Málstefna* [Listaháskóla Íslands], *Málstefna Háskóla Íslands*, *Málstefna Háskólans á Akureyri*, *Málstefna Háskólans á Bifröst*, *Málstefna Hólaskóla – Háskólans á Hólum*, *Málstefna Landbúnaðarháskóla Íslands (LbhÍ)*.

Við töldum áhugavert að fara í gegnum málstefnuskjölin sex og leita eftir meginatriðum þeirra, hvar þeim bæri saman og hvar munur væri á þeim. Helstu niðurstöður þessarar greiningar koma fram í *töflu 2*. Eins og fram hefur komið hefur HR ekki birt sérstaka skjalfesta málstefnu og er skólinn því ekki með hinum sex skólunum í *töflu 2*.

Áhersluatriði í skráðri málstefnu	HÍ	HA	HB	HH	LBHÍ	LHÍ
Íslenska aðal tungumál skólans	x	x	x	x	x	x
Erlendir starfsmenn læri íslensku	x	x	x	x	x	x
Greinarmunur gerður á kennslumáli í grunn- og framhaldsnámi	x	x		x	x	x
Áhersla á íslenskan íðorðaförða, íslenska málrækt	x	x	x	x	x	x
Kennarar og nemendur séu góðir í ensku og öðrum erl. málum		x	x	x		
Tryggja skal erlendum skiptistúdentum næg námskeið á ensku	x	x				
Námskeið haldin um ísl. tungu og menningu fyrir erl. skiptistúd.		x				
Skólinn þarf að geta boðið námskeið/námsleiðir á erl. málum			x			
Ætlast til að erl. nem. geti stundað nám sitt á íslensku				x		
Fleiri erlend mál en enska mikilvæg				x		
Koma skal til móts við þarfir nem. með erl. móðurmál í námsmati						x

Tafla 2. Áhersluatriði í málstefnuskjölum sex íslenskra háskóla.

Málstefnuskjöl skólanna sex tiltaka öll að íslenska sé aðal tungumálið í viðkomandi skóla:

Háskóli Íslands: Málstefnan hefur að leiðarljósi að talmál og ritmál Háskólans er íslenska, jafnt í kennslu, rannsóknnum sem stjórnýslu.

Háskólinn á Akureyri: Háskólinn á Akureyri starfar innan íslensks samfélags, á íslensku málsvæði, og íslenska er opinbert tungumál skólans.

Háskólinn á Bifröst: Íslenska er opinbert tungumál Háskólans á Bifröst og íslenska er almennt tal- og ritmál á öllum sviðum skólans í kennslu, rannsóknnum og stjórnýslu.

Hólaskóli — Háskólinn á Hólum: Íslenska er tungumál skólans en vald á öðrum málum verður einnig að vera til staðar [...] Íslenska er [...] opinbert tungumál Hólaskóla [...] skulu öll skjöl sem skólinn lætur frá sér fara teljast vera í frumriti á íslensku. [...] Fundir innan stjórnýslunnar skulu að jafnaði fara fram á íslensku en fari þeir fram á ensku eða öðru erlendu tungumáli skal þess getið sérstaklega í fundarboði.

Landbúnaðarháskóli Íslands: Íslenska er almennt tal- og ritmál á öllum sviðum skólans, í kennslu, rannsóknnum og stjórnýslu.

Listaháskóli Íslands: Íslenska er helsta samskiptamál í skólanum, bæði sem talmál og ritað mál, hvort sem er í kennslu, rannsóknnum eða stjórnýslu.

Allir hvetja skólarnir erlenda starfsmenn sína til íslenskunáms. Fastast er kveðið að orði í málstefnu HA þar sem erlendum starfsmönnum er settur tiltekinn tímarammi til að ná árangri í íslenskunáminu:

Ætlast er til að fastráðnir, erlendir kennarar leggi sig fram um að læra íslensku enda veitir Háskólinn þeim aðstoð í þeim efnum. Fastráðnir kennarar sem ekki hafa íslensku að móðurmáli skulu innan fimm ára hafa öðlast nægilega færni í tungumálinu til að eiga almenn samskipti, geta setið fundi og geta hagnýtt sér upplýsingar frá stjórnýslu háskólans [...] Háskólinn býður upp á námskeið í íslensku og íslenskri menningu fyrir fastráðna kennara erlendis frá.

Að því er varðar val á kennslutungumáli gera Háskóli Íslands, Háskólinn á Akureyri, Hólaskóli — Háskólinn á Hólum, Landbúnaðarháskóli Íslands og Listaháskóli Íslands með einhverjum hætti greinarmun á grunnnámi og framhaldsnámi, þ.e. lögð er enn ríkari áhersla á

íslenskuna sem kennslumál í grunnnáminu en í framhaldsnámi. Sem dæmi má taka umfjöllun um þetta atriði í málstefnu HÍ en hliðstæð umfjöllun er hjá hinum skólunum:

[...] kennsla og próf til fyrstu háskólagráðu fara að mestu fram á íslensku. Víkja má frá þessari meginreglu ef sérstök ástæða er til, svo sem við kennslu í erlendum málum, ef kennari er erlendur eða kennsla er einnig ætluð útlendingum. Rannsóknnum og framhaldsnámi fylgja erlend samskipti og fleiri mál en íslenska eru notuð í því starfi, einkum enska. Megin kennslumál í framhaldsnámi er þó íslenska, eftir því sem við verður komið [...] Deildir Háskólans geta boðið upp á heilar námsleiðir í framhaldsnámi eða einstök námskeið á erlendum málum, eftir því sem aðstæður leyfa.

Skólarnir sex leggja ríka áherslu á málrækt, íslenskan íðorðaförða og nauðsyn þess að nemendur og kennarar geti fjallað um sérgreinar sínar á íslensku. Orðalag um þessi atriði er svolítið mismunandi en textinn er alls staðar fremur ýtarlegur. Hér skal látið nægja að birta klausu úr málstefnu LBHÍ sem dæmi:

Háskólinn skal með ákveðnum hætti hvetja starfsmenn til að sinna málrækt, t.d. með því taka saman fagorðasöfn og birta rannsóknir á íslensku jafnt sem ensku eða öðrum erlendum málum. Kennarar eru sérstaklega hvattir til að leiðbeina nemendum um málnotkun eftir því sem við verður komið, auk venjubundinna faglegra leiðbeininga. Landbúnaðarháskólinn leggur áherslu á að vinna að varðveislu orðaförða sem og nýorðasmíð á þeim fræðasviðum sem skólinn sinnir. Þannig tekur skólinn virkan þátt í nýsköpun, viðhaldi og þróun íslenskrar tungu.

Þessu til viðbótar leggja Háskólinn á Akureyri, Háskólinn á Bifröst og Hólaskóli — Háskólinn á Hólum áherslu á nauðsyn þess að kennarar og nemendur séu færir í ensku og öðrum erlendum málum og er hvatt til vandaðrar málnotkunar hvert svo sem tungumálið er. Sem dæmi má taka málstefnu HB en þar segir:

Gerðar eru ríkar kröfur um vandað málfar í kennslu á erlendum málum, rétt eins og í íslensku.

Háskóli Íslands og Háskólinn á Akureyri tilgreina sérstaklega framboð á námskeiðum á ensku handa erlendum skiptinimum sem skilja

ekki íslensku. Í málstefnu HÍ segist skólinn m.a. „leitast við að tryggja erlendum skiptistúdentum nægilegt framboð af sérhæfðum námskeiðum á ensku“. Hjá HA segir að tryggja verði „nægt framboð námsleiða [...] á ensku til að sinna þörfum skiptinema“. Jafnframt er tekið fram að HA bjóði upp á „námskeið í íslenskri tungu og menningu fyrir erlenda skiptinema“.

Háskólinn á Bifröst tiltekur ekki erlenda skiptinema sem afmarkaðan hóp sérstaklega né heldur erlenda tungumálið ensku umfram önnur erlend mál:

[...] eitt af markmiðum [HB er] að byggja upp öflugan alþjóðlegan háskóla. Til þess að svo megi verða þarf skólinn að geta boðið upp á heilar námsleiðir eða einstök námskeið á erlendum málum eftir því sem aðstæður og eftirspurn leyfa.

Hólaskóli — Háskólinn á Hólum tiltekur ekki heldur skiptinema sérstaklega heldur er vísað til erlendra nemenda yfirleitt. Jafnframt er lögð áhersla á að enska sé ekki eina erlenda tungumálið í alþjóðlegu samstarfi. Tekið er fram að erlendir nemendur eigi að geta numið á íslensku.

Listaháskóli Íslands er eini skólinn sem tilgreinir í málstefnu sinni ákveðnar leiðir í námsmati til að koma til móts við nemendur með annað móðurmál en íslensku.

Í inngangi var greint frá sameiginlegri yfirlýsingu norrænu menntamálaráðherranna, undirritaðri 2006, um stefnu um samhliða notkun viðkomandi þjóðtungu og ensku í háskólastarfinu (*Yfirlýsing um málstefnu Norðurlanda*). Þar er markmiðið að hvorugt málanna ryðji hinu úr vegi. Í málstefnu Háskólans á Akureyri er vikið að slíku samspili málanna tveggja: „Sú meginregla gildir um samspil íslensku og ensku innan háskólans að starfsmenn noti ensku ásamt með íslensku, en ekki í stað hennar.“ Í málstefnu Listaháskóla Íslands segir að auk þess sem skólinn geri kröfu um að akademískir starfsmenn miðli þekkingu til nærsamfélagsins séu „starfsmenn og nemendur skólans virkir þátttakendur í alþjóðlegri fagumræðu á öðrum tungumálum“. Þá segir um meistaranám í hönnunar- og arkitektúrdeild, myndlistardeild og tónlistardeild að enska sé helsta samskiptamálið í deildunum en eigi að síður sé „lögð áhersla á að nemendur séu virkir í samfélaginu í umræðu um listir og að þeir miðli þangað þekkingu sinni og færni“.

Sameiginleg meginstef í skráðri málstefnu íslensku háskólanna

sex, sem hér hefur verið rýnt í, eru einkum þau að íslenska sé aðal-tungumálið – og sé vikið frá meginreglunni um að kenna á íslensku eigi það fremur við á framhaldsstigi en í grunnnámi – og að lögð sé rík áhersla á íslenskan íðorðaförða og vandaða íslenska málnotkun. Það skal áréttað að Háskólinn í Reykjavík er ekki með í greiningunni hér á undan enda hefur skólinn ekki birt skjalfesta málstefnu.

3 Útgáfumál

3.1 Fræðileg skrif háskólamanna

Enda þótt það sé yfirlýst stefna að íslenska sé aðalmál háskóla á Íslandi er hún fjarri því að vera aðalmálið í fræðilegum skrifum. Tölur byggðar á framtali starfa akademískra starfsmanna við tvo stærstu háskólana á Íslandi, Háskóla Íslands og Háskólann í Reykjavík, sýna að árið 2011 var enska aðal tungumál í fræðilegum skrifum þeirra eins og sýnt er á mynd 1 hér á eftir. Þessar tölur og aðrar í þessum kafla eru byggðar á gögnum frá Vísinda- og nýsköpunarsviði Háskóla Íslands og Rannsóknarþjónustu Háskólans í Reykjavík.³

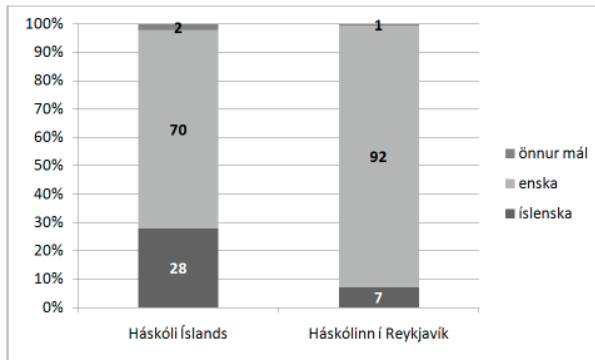
Árið 2011 voru 27,9% framtalinna skrifa akademískra starfsmanna við Háskóla Íslands á íslensku, 69,8% á ensku og aðeins 2,3% á öðrum tungumálum. Af skrifum akademískra starfsmanna Háskólans í Reykjavík voru 92,3% á ensku, 7,1% á íslensku og aðeins 0,6% á öðrum tungumálum. Skyld er að hafa í huga að þessi gögn eru ekki fyllilega samanburðarhæf. Í fyrsta lagi er nokkur munur á matskerfum skólanna.⁴ Í annan stað eru skólarnir sjálfir æði ólíkir. Við Háskólann

³ Gögn úr Háskóla Íslands eru byggð á árlegu framtali starfa akademískra starfsmanna skólans sem varðveitt eru í gagnagrunni Vísinda- og nýsköpunarsviðs. Farið var yfir gögn fyrir árin 2005–2011 í þessum gagnagrunni, alls ríflega 13.200 færslur. Þar eru gögnin flokkuð eftir *Matskerfi opinberra háskóla* en Haraldur Bernharðsson ber ábyrgð á greiningu tungumáls ritverkanna. Leitast var við að útrýma tvískráningum eða fjölskráningum fjölhöfundaverka en slíkt er reyndar afar erfitt vegna misræmis í skráningu verkanna. Þá verður að hafa í huga að matskerfið hefur tekið nokkrum breytingum á þessum tíma. Þrátt fyrir þessa ágalla ættu gögnin að gefa nokkuð góða mynd af stöðu mála. Höfundar þakka starfsmönnum Vísinda- og nýsköpunarsviðs Háskóla Íslands, einkum Reyni Erni Jóhannssyni, fyrir aðgang að gögnunum og margháttða greiðvikni við úrvinnslu þeirra.

Gögn úr Háskólanum í Reykjavík eru byggð á skýrslunni *Styrkur Háskólans í Reykjavík í rannsóknnum* og viðbótargögnum frá Rannsóknarþjónustu Háskólans í Reykjavík. Höfundar þakka Kristjáni Kristjánssyni, forstöðumanni Rannsóknarþjónustu Háskólans í Reykjavík, aðstoð og veittar upplýsingar.

⁴ Torvelt er að fá fyllilega samanburðarhæf gögn. Í tölunum hér að ofan var ritdóm-

í Reykjavík eru fjórar deildir, Viðskiptadeild, Tölvunarfræðideild, Lagadeild og Tækni- og verkfræðideild en við Háskóla Íslands eru fimm fræðasvið, Félagsvísindasvið, Heilbrigðisvísindasvið, Hugvísindasvið, Menntavísindasvið og Verkfræði- og náttúruvísindasvið. Fræðileg skrif á íslensku eru mest í hug-, félags- og menntavísindum eins og fram kemur hér að neðan en engin hugvísindadeild er við Háskólann í Reykjavík og lagadeild Háskólans í Reykjavík samsvarar aðeins litlum hluta Félagsvísindasviðs Háskóla Íslands. Því kemur ekki á óvart að fræðileg skrif á íslensku skuli reynast miklu minni við Háskólann í Reykjavík en Háskóla Íslands. Ef til vill er eðlilegast að bera Háskólann í Reykjavík saman við Verkfræði- og náttúruvísindasvið Háskóla Íslands (sjá hér á eftir).

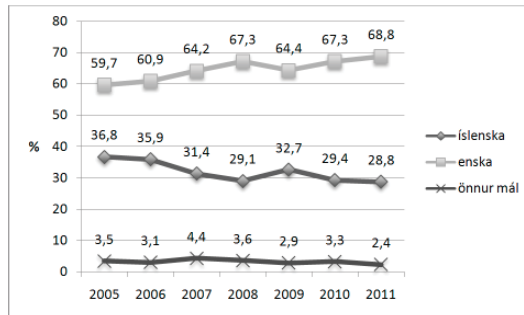
Mynd 1. Tungumál fræðilegra skrifa akademískra starfsmanna við Háskóla Íslands og Háskólann í Reykjavík árið 2011. Íslenska er neðst á myndinni, þá enska og efst eru önnur mál.

Við bæði Háskóla Íslands og Háskólann í Reykjavík hafa skrif á ensku aukist nokkuð undanfarin ár á kostnað annarra tungumála þótt breytingarnar séu reyndar ekki miklar eins og sjá má á *mynd 2* og *mynd 3* hér á eftir.⁵

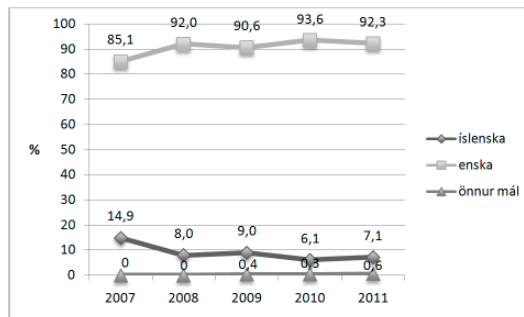
Tungumál fræðilegra skrifa er æði breytilegt eftir fræðasviðum eins og þegar hefur verið vikið að. Þetta sést glögglega þegar gögn um skrif akademískra starfsmanna við Háskóla Íslands árið 2011 eru flokkuð eftir sviðum eins og gert er á *mynd 4*.

um sleppt í skrifum við Háskóla Íslands þar sem ritdómar eru ekki taldir með í gögnunum frá Háskólanum í Reykjavík. Að ritdómum meðtöldum í Háskóla Íslands væru skrif á íslensku 28,8%, á ensku 68,8% og á öðrum málum 2,4%.

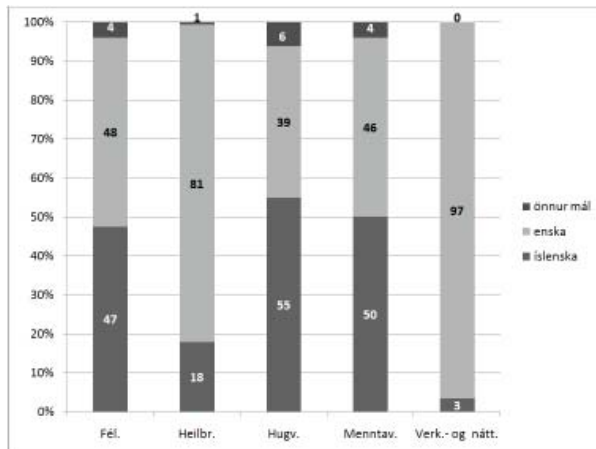
⁵ Tölur um skrif á norrænu málunum færeysku, norsku, sænsku og dönsku eru lágar, samtals að meðaltali 2,2% í Háskóla Íslands 2005–2011 og enn lægri við Háskólann í Reykjavík.

Mynd 2. Tungumál fræðilegra skrifa í Háskóla Íslands 2005–2011.

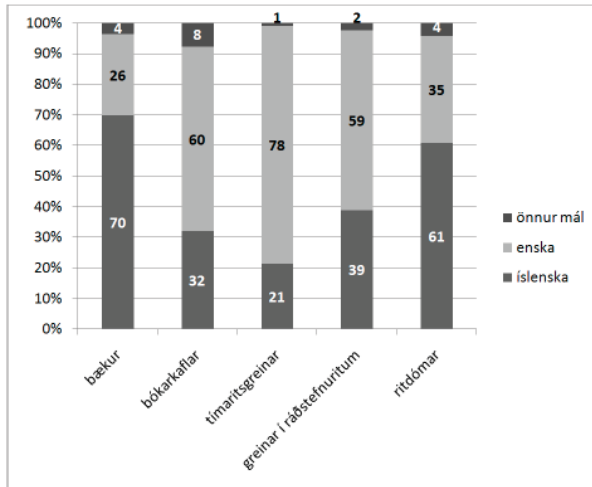
Mynd 3. Tungumál fræðilegra skrifa í Háskólanum í Reykjavík 2007–2011.

Mynd 4. Fræðileg skrif í Háskóla Íslands 2011 eftir fræðasviðum skólans: Félagsvísindasviði (Féll.), Heilbrigðisvísindasviði (Heilbr.), Hugvísindasviði (Hugv.), Menntavísindasviði (Menntav.) og Verkfræði- og náttúruvísindasviði (Verk- og nátt.). Íslenska er neðst á myndinni, þá enska og efst eru önnur mál.

Skrif á íslensku eru mest á Hugvísindasviði (55%), Menntavísindasviði (50%) og Félagsvísindasviði (47,5%) og þar er líka skrifað svolítið á öðrum tungumálum en íslensku og ensku þótt í litlum mæli sé. Á Verkfræði- og náttúruvísindasviði og Heilbrigðisvísindasviði eru skrif akademískra starfsmanna aftur á móti að langmestu leyti á ensku (96,7% og 81,4%).

Í matskerfi opinberra háskóla er akademískum verkum skipað niður í flokka. Á mynd 5 er sýnd greining á tungumáli framtalinna skrifa við Háskóla Íslands árið 2011 í fimm flokkum: bókum, bókar-köflum, tímaritsgreinum, greinum í ráðstefnuritum og ritdómum. Þar eru skrif á íslensku mest í flokki bóka og ritdóma en skrif í þessum tveimur flokkum eru nær eingöngu á Hugvísindasviði, Menntavísindasviði og Félagsvísindasviði. Staða íslensku er langveikust í flokki tímaritsgreina.

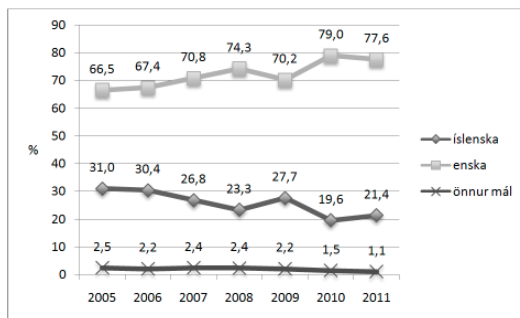

Mynd 5. Fræðileg skrif í Háskóla Íslands 2011. Hlutfallsleg skipting eftir tungumáli í mismunandi flokkum. Íslenska er neðst á myndinni, þá enska og efst eru önnur mál.

Í flokki tímaritsgreina við Háskóla Íslands hefur orðið hægfara fjölgun greina á ensku undanfarin ár á kostnað greina á öðrum málum. Á mynd 6 hér á eftir er sýnt yfirlit yfir framtaldar tímaritsgreinar akademískra starfsmanna árin 2005–2011 eftir tungumálum. Á þessu tímabili eru skrif langmest á ensku, að meðaltali 72%, en skrif á íslensku eru að meðaltali 26%. Tímaritsgreinar á Norðurlandamálunum færeysku, norsku, dönsku og sænsku og öðrum málum (þar á meðal þýsku, frönsku og spænsku) eru samtals að meðaltali 2%.

Í íslensku háskólasamfélagi, eins og við háskóla víðast hvar annars

staðar, er lögð rík áhersla á ritrýni allra fræðilegra skrifa; skrif á öðrum vettvangi eru lítils metin. Auk þess eru skrif á alþjóðlegum vettvangi að jafnaði meira metin en önnur skrif. Verk akademískra starfsmanna við Háskóla Íslands eru metin eftir *Matskerfi opinberra háskóla*. Þar eru, svo dæmi sé tekið, veitt 15–20 stig fyrir grein í tímariti á alþjóðlegum lista *Thomson Reuters Web of Knowledge (ISI Web of Knowledge)* eða í A- eða B-flokki á lista *European Research Index for the Humanities (ERIH)*. Ritrýndar greinar birtar annars staðar eru metnar til 5–10 stiga. Hlutfall (12,5%) af launum allra akademískra starfsmanna rennur í sérstakan sjóð (Vinnumatssjóð eða Ritlauna- og rannsóknasjóð prófessora) sem greitt er úr einu sinni á ári í samræmi við rannsóknavirkni sem mæld er í rannsóknastigum. Þessar greiðslur geta verið umtalsverðar, oft jafngildi einna til tvennra mánaðarlauna. Tilgangur þessa fyrirkomulags er vitanlega að örva rannsóknavirkni en um leið ræður það miklu um val birtingarvettvangs og þar með einnig tungumáls því að afar erfitt er að fá skrif á íslensku metin í efsta flokki. Bókaforlög í efsta matsflokknum gefa ekki út bækur á íslensku og nauðafá tímarit í efstu matsflokkunum birta greinar á íslensku.

Mynd 6. Tungumál tímaritsgreina í Háskóla Íslands 2005–2011.

3.2 Doktorsritgerðir

Háskóli Íslands var stofnaður árið 1911 og er elsti og jafnframt langstærsti háskólinn á Íslandi. Fyrsta doktorsritgerðin var varin 1919 en doktorsvarnir voru fáar lengi framan af og þegar Háskóli Íslands fagnaði hálfri aldar afmæli sínu 17. júní 1961 höfðu aðeins verið varðar þar 25 doktorsritgerðir (Guðni Jónsson 1961:129). Doktorsritgerðum við Háskóla Íslands tók þó að fjölga verulega eftir aldamótin 2000 eins og nánar verður greint frá hér á eftir.

Aðeins þrjár doktorsritgerðir voru varðar við Kennaraháskóla Ís-

lands áður en hann sameinaðist Háskóla Íslands 1. júlí 2008. Þær voru allar varðar síðasta starfsár skólans og eru tvær þeirra á íslensku en ein á ensku (*Doktorsritgerðaskrá Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns*; einnig: *Háskóli Íslands – Doktorsvarnir*).

Við Háskólann í Reykjavík er í boði doktorsnám við fjórar deildir skólans, Tölvunarfræðideild, Tækni- og verkfræðideild, Viðskipta-deild og Lagadeild. Fyrsta doktorsvörnin við Háskólann í Reykjavík fór fram í árslok 2009 í tölvunarfræðum og var ritgerðin á ensku (*Fréttasafn á vef Háskólans í Reykjavík og Háskólinn í Reykjavík – Árskýrsla 2010*, bls. 10).

Doktorsritgerðir hafa ekki verið varðar við aðra háskóla á Íslandi. Umfjöllun um tungumál doktorsritgerða við íslenska háskóla hlýtur því fyrst og fremst að beinast að doktorsritgerðum við Háskóla Íslands.

Varðar voru 75 doktorsritgerðir við Háskóla Íslands frá stofnun hans 1911 til ársins 1999. Nokkuð vantar því upp á að þar hafi verið varin ein ritgerð á ári á þessu tímabili. Doktorsvörnum fjölgaði þó jafnt og þétt eftir því sem leið á tímabilið, eins og sýnt er á mynd 7.

Doktorsritgerðir varðar við Háskóla Íslands á þessu tímabili voru á þremur tungumálum. Nokkurt jafnræði er með íslensku og ensku, eins og sjá má á töflu 3 hér á eftir, en enskan hefur þó yfirhöndina. Helmingur ritgerðanna (50%) var á ensku, hátt í helmingur, eða 44,7%, á íslensku en fjórar ritgerðir eða 5,3% voru á þýsku. Þrír Íslendingar skrifuðu ritgerðir sínar á þýsku, allar í læknisfræði (árin 1933, 1935 og 1942) en höfundur fjórðu ritgerðarinnar, sem fjallaði um tónlist og var varin 1959, var þýskur að uppruna (*Doktorsritgerðaskrá Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns*).

Tungumál	Fjöldi	Hlutfall
þýska	4	5,3
íslenska	34	44,7
enska	38	50,0
alls	76	100

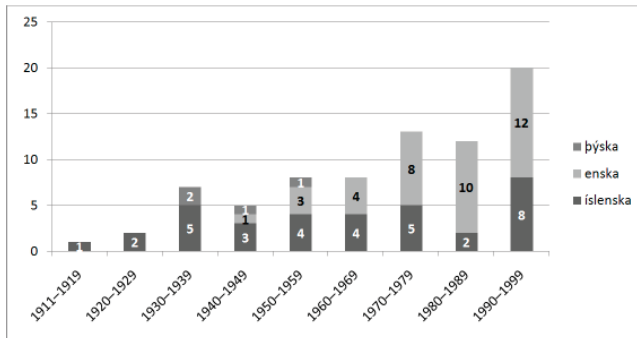
Tafla 3. Tungumál doktorsritgerða við Háskóla Íslands 1911–1999.

Hlutdeild hvers tungumálanna þriggja á tímabilinu 1911–1999 er sýnd á mynd 7. Athygli vekur hve mjög hlutur ensku eykst síðustu þrjá áratugi tuttugustu aldarinnar en þá hefur notkun þýsku alveg lagst af fyrir nokkru.

Ritgerðir á öðrum málum en íslensku eru langflestar í læknisfræði

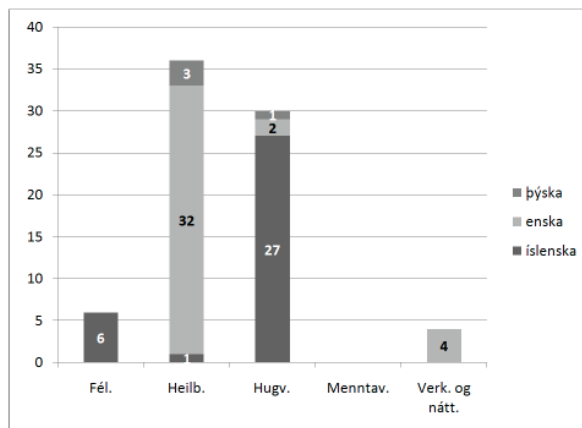

og öðrum heilbrigðisvísindum (geðlæknisfræði, tannlækningum og lyfjafræði), fáeinar í jarðfræði og jarðeðlisfræði en jafnframt er ein á ensku í guðfræði, ein á þýsku í tónlist og ein á ensku í íslenskum bókmenntum. Á mynd 8 er gerð tilraun til að skipa doktorsritgerðum á tímabilinu 1911–1999 undir núverandi fræðasvið Háskóla Íslands.

Mynd 7. Tungumál doktorsritgerða við Háskóla Íslands 1911–1999.

Ritgerðirnar, sem þarna eru taldar til Félagsvísindasviðs, eru allar í lögfræði og þær sem taldar eru til Verkfræði- og náttúruvísindasviðs eru í jarðfræði, jarðeðlisfræði og verkfræði. Við Heilbrigðisvísindasvið eru fyrst og fremst ritgerðir í læknisfræði en ritgerðir við Hugvísindasvið eru flestar í íslenskum fræðum (íslenskum bókmenntum, málfræði og sagnfræði) en auk þess í guðfræði, listfræði og tónlist.

Mynd 8. Tungumál doktorsritgerða við Háskóla Íslands 1911–1999 miðað við núverandi skiptingu skólans í fræðasvið.

Á tíunda áratug tuttugustu aldar hófst skipulagt doktorsnám við Háskóla Íslands en fram að því höfðu doktorsefni við skólann ekki

hlotið þar neina formlega leiðbeiningu við doktorsrannsóknir sínar (Gunnar Karlsson o.fl. 2011:671–675). Í kringum aldamótin 2000 fer hið nýja doktorsnám að bera ávöxt og þá verða ákveðin tímamót því að doktorsritgerðum tekur að fjölga mikið og langmestur hefur vöxturinn verið frá 2008 eins og sjá má á mynd 9 (*Háskóli Íslands – Doktorsvarnir*).

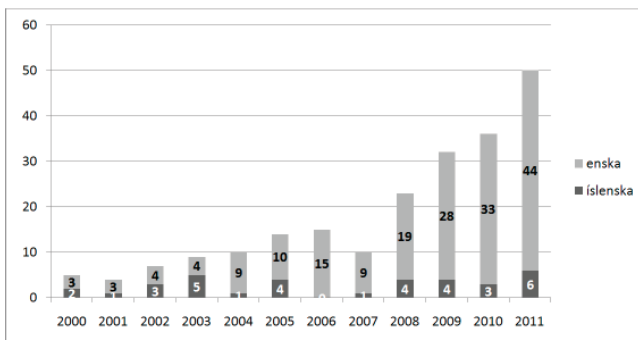
Á tímabilinu 2000–2011 voru varðar alls 215 ritgerðir við Háskóla Íslands. Mikill meirihluti þeirra er á ensku, alls 181 ritgerð eða 84,2%, eins og sýnt er á töflu 4 en aðeins 34 eru á íslensku, 15,8%. Ekki er um önnur tungumál að ræða (*Háskóli Íslands – Doktorsvarnir*).

Tungumál	Fjöldi	Hlutfall
íslenska	34	15,8
enska	181	84,2
alls	215	100

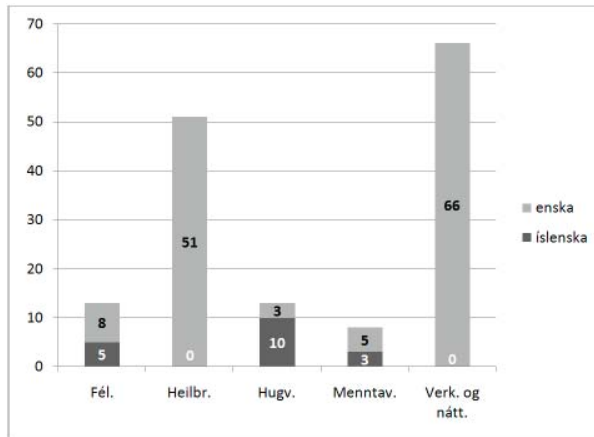
Tafla 4. Tungumál doktorsritgerða við Háskóla Íslands 2000–2011.

Sá mikli vöxtur, sem færast í doktorsritgerðaskrif á þessu tímabili, er að heita má allur á ensku eins og sýnt er á mynd 9.

Ef doktorsritgerðir áráanna 2007–2011, alls 151 talsins, eru flokkaðar eftir fræðasviðum skólans kemur glögglega í ljós að langflestar doktorsritgerðir á þessu tímabili eru á Heilbrigðisvísindasviði, 51 ritgerð eða 33,8%, og Verkfræði- og náttúruvísindasviði, 66 ritgerðir eða 43,7%. Yfirgnæfandi meirihluti doktorsritgerða við Háskóla Íslands á þessu tímabili, 77,5%, er við þessi tvö fræðasvið en þær eru allar á ensku eins og sjá má á mynd 10. Meirihluti ritgerða við Félagsvísindasvið og Menntavísindasvið er á ensku en Hugvísindasvið sker sig úr því að þar er meirihluti ritgerðanna á íslensku.

Mynd 9. Tungumál doktorsritgerða við Háskóla Íslands 2000–2011.

Mynd 10. Tungumál doktorsritgerða við Háskóla Íslands árin 2007–2011 eftir sviðum.

Nýtt stjórnskipulag Háskóla Íslands og skipting í fimm fræðasvið tók gildi 1. júlí 2008 og í kjölfar þess hefur átt sér stað ýmiss konar endurskipulagning og endurnýjun á reglum, þar á meðal reglum um doktorsnám (*Háskóli Íslands — Yfirlit um reglur HÍ*).

Í reglum um doktorsnám og doktorspróf við Heilbrigðisvísindasvið (nr. 1252/2011) er mælt fyrir um að doktorsritgerð skuli skrifa á ensku en henni skuli fylgja útdráttur bæði á íslensku og ensku (18. gr.). Ekki er getið um mögulegar undanþágur frá þessu skilyrði.

Í reglum um doktorsnám við Hugvísindasvið (nr. 154/2011), Menntavísindasvið (nr. 641/2011) og Félagsvísindasvið (nr. 500/2011) segir að ritgerð skuli að jafnaði vera á íslensku eða ensku og á öllum þremur sviðum er jafnframt ætlast til þess að útdráttur á báðum tungumálum fylgi. Í reglum Hugvísindasviðs og Menntavísindasviðs er jafnframt kveðið á um að doktorsritgerð megi vera á öðrum erlendum tungumálum ef doktorsnefnd eða doktorsráð samþykkir og við Hugvísindasvið getur deild veitt doktorsefni leyfi til að tala erlent tungumál við doktorsvörn.

Í reglum um doktorsnám við Verkfræði- og náttúruvísindasvið (nr. 642/2011) er ekki kveðið sérstaklega á um tungumál doktorsritgerðar eða útdrátt.

Á öllum fræðasviðum Háskóla Íslands er lögð áhersla á að andmælendur við doktorsvarnir séu fengnir utan deildar eða sviðs, annar eða jafnvel báðir. Öll svið nema Menntavísindasvið leggja á það áherslu að annar andmælandi að minnsta kosti sé fenginn utan Háskóla Íslands, sé þess kostur. Það þýðir í reynd að oft þarf að leita

til erlendra sérfræðinga og í reglum bæði Verkfræði- og náttúruvísindasviðs og Hugvísindasviðs er beinlínis ætlast til þess að fenginn sé sérfræðingur frá erlendri rannsóknastofnun sé þess kostur. Þessi ákvæði um andmælendur setja tungumáli ritgerðar og doktorsvarnar nokkrar skorður þar sem á mörgum sviðum getur reynst torvelt að fá utanaðkomandi andmælendur sem læsir eru á íslensku.

4 Kennslumál

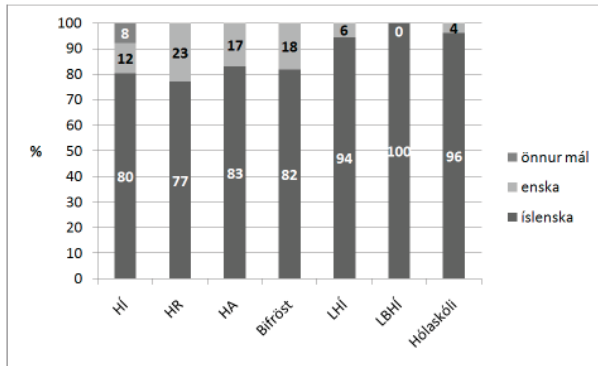
4.1 Yfirlit

Íslenska er aðalkennslumál allra íslenskra háskóla. Við Háskóla Íslands er mikil kennsla í erlendum tungumálum sem fer eðlilega að miklu leyti fram á viðkomandi erlendu máli. Kennsla í erlendum málum er óveruleg eða engin við aðra háskóla. Við flesta háskólana fer kennsla að einhverju leyti fram á ensku. Á mynd 11 eru sýndar hlutfallstölur byggðar á fjölda námskeiða skólaárið 2011–2012 (en reyndar 2010–2011 fyrir Háskóla Íslands og Háskólann á Bifröst).⁶

Við Landbúnaðarháskóla Íslands fór öll kennsla fram á íslensku skólaárið 2011–2012 en við Hólaskóla eru 3,8% námskeiðanna á ensku og við Listaháskóla Íslands 5,6%. Kennsla á ensku er meiri við hina skólana, frá 11,7% við Háskóla Íslands til 23% við Háskólann í Reykjavík.

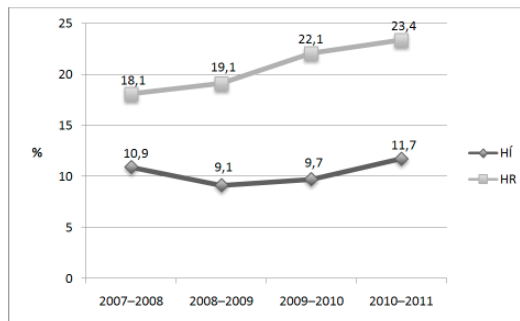
⁶ Upplýsingar um námskeið í Háskóla Íslands frá Sveini Klausen (í tölvupósti í mars 2012), námskeið í Háskólanum í Reykjavík frá Steini Jóhannssyni (í tölvupósti í apríl 2012), námskeið í Háskólanum á Akureyri frá Steinunni Aðalbjarnardóttur og Stefáni Jóhannssyni (í tölvupósti í apríl 2012), námskeið í Listaháskóla Íslands frá Björgu Jónu Birgisdóttur (í tölvupósti í apríl 2012), námskeið í Landbúnaðarháskóla Íslands frá Þórunni Eddu Bjarnadóttur (í tölvupósti í apríl 2012), í Hólaskóla frá Hjördísi Gísladóttur (í tölvupósti í apríl 2012). Upplýsingar um námskeið við Háskólann á Bifröst eru fengnar úr *Kennsluskrá Háskólans á Bifröst skólaárið 2010–2011. Grunnám í öllum deildum* og *Kennsluskrá Háskólans á Bifröst skólaárið 2010–2011. Meistaránám í öllum deildum*.

Mynd 11. Tungumál í kennslu við íslenska háskóla skólaárið 2011–2012 (eða 2010–2011). Hlutfallstölur allra námskeiða í grunn- og framhaldsnámi.

4.2 Þróunin 2007–2011

Torvelt er að fá tölur langt aftur í tímann um fjölda námskeiða á ensku við íslenska háskóla en óhætt er að fullyrða að kennsla á ensku (ef frá eru talin námskeið sem beinlínis eru ætluð til að kenna tungumálið) hafi verið næsta fátíð fyrr en undir lok tuttugustu aldar. Fyrst fer verulega að kveða að notkun ensku sem vinnumáls í kennslustofu á fyrstu árum þessarar aldar.

Mynd 12. Hlutfall námskeiða á ensku af öllum námskeiðum við Háskóla Íslands og Háskólann í Reykjavík 2007–2011.

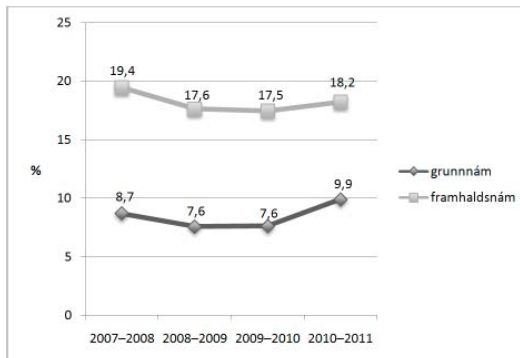
Á mynd 12 eru bornar saman tölur frá tveimur stærstu háskólunum, Háskóla Íslands og Háskólanum í Reykjavík, um fjölda allra námskeiða á ensku sem hlutfall af öllum kenndum námskeiðum skólaárin 2007–2011. Í Háskóla Íslands er hlutfallið að meðaltali 10,4% og í Háskólanum í Reykjavík 20,6%. Í Háskóla Íslands er hlutfallið á bilinu

10,9–11,7% á þessu tímabili og jókst heldur 2009–2011 eftir nokkra lækkun frá skólaárinu 2007–2008 til 2008–2009 eins og sjá má á mynd 12. Í Háskólanum í Reykjavík hefur hlutfallið aftur á móti aukist frá ári til árs öll þessi fjögur skólaár og fer hæst í 23,4% skólaárið 2010–2011 en reyndar má bæta því við að hlutfallið var 23% skólaárið 2011–2012 í Háskólanum í Reykjavík (sbr. mynd 11 að framan) svo að aukningin hefur stöðvast þar.

4.3 Grunnám og framhaldsnám

Ef greint er á milli grunnnáms og framhaldsnáms við Háskóla Íslands kemur í ljós að hlutfall námskeiða á ensku er drjúgum hærra í framhaldsnámi en í grunnnámi. Skólaárið 2007–2011 var hlutfall námskeiða á ensku að meðaltali 8% í grunnnámi en 18% í framhaldsnámi en tölur fyrir þessi ár eru sýndar á mynd 13.

Í Háskólanum á Akureyri er kennsla á ensku einnig mun meiri í framhaldsnámi en í grunnnámi. Skólaárið 2011–2012 voru 8,6% námskeiða í grunnnámi kennd á ensku en 36% í framhaldsnámi.⁷ Í Árs-skýrslu skólans um árið 2010 kemur fram að kennt er á ensku í allmörgum námskeiðum í félagsvísindadeild og lagadeild (bls. 20). Við lagadeild er BA-nám í lögfræði að hluta kennt á ensku og enn fremur er boðið upp á alþjóðlegt meistaranám í heimskautarétti sem alfarið er kennt á ensku (bls. 23–24).

Mynd 13. Hlutfall námskeiða á ensku við Háskóla Íslands eftir námsstigi skólaárin 2007–2011.

Athygli vekur að þessu er öfugt farið við Háskólann á Bifröst; þar er kennsla á ensku fyrst og fremst í grunnnámi. Í *Kennsluskrá* skólans fyr-

⁷ Skv. upplýsingum frá Steinunni Aðalbjarnardóttur og Stefáni Jóhannssyni í tölvu-pósti í apríl 2012.

ir grunnnám (staðnám) í öllum deildum skólaárið 2010–2011 voru 53 námskeið. Þar af voru 36 eða 68% sögð kennd á íslensku en 17 á ensku, eða 32%. Námskeið kennd á ensku voru einkum í viðskiptafræði. Í *Kennsluskrá* fyrir meistaranám í öllum deildum skólaárið 2010–2011 voru 46 námskeið. Af þeim voru 44 sögð kennd á íslensku.

4.4 Áhrif á náms- og kennsluaðferðir

Athuganir benda til þess að það geti haft merkjanleg áhrif á náms- og kennsluaðferðir ef enska leysir þjóðtunguna af hólmi sem kennslumál. Flestar rannsóknir benda til þess að það hafi fremur neikvæð heildaráhrif á námsárangur (sjá Salö 2010:17–19). Hér er þó enn margt ókannað. Sænskar rannsóknir sýna að nemendur spyrja síður og svara síður spurningum ef kennt er á ensku í stað sænsku, þeir eiga erfiðara með að fylgja röksemdafærslu fyrirlesara og halda þræði í fyrirlestrum, skrifa minna hjá sér af því sem kennarinn segir en einbeita sér frekar að því að hlusta. Aðrar breytingar eru m.a. að þeir lesa námsefnið fremur áður en þeir sækja fyrirlestrana og tala minna í kennslustundum (Salö 2010:18). Samkvæmt hollenskri rannsókn leiðir annað kennslutungumál en þjóðtungan til lakari námsárangurs fyrsta kastið en nemendur virðast ná sér á strik eftir að þeir hafa vanist kennslumálinu (s.st.).

Athuganir á stöðu ensku á Íslandi hafa m.a. leitt í ljós að um 90% af námsefni á háskólastigi eru á ensku og að íslenskir háskólakennarar virðist almennt þeirrar skoðunar að því fylgi lítil eða engin vandamál (Hafdís Ingvarsdóttir og Birna Arnbjörnsdóttir 2010). Raunar kemur fram í sömu könnun að langflestir hjálpa þeir íslenskum nemendum sínum á ýmsan hátt með enska orðaforðann. Þá sýna rannsóknir á viðhorfum stúdenta (Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir 2010) að a.m.k. þriðjungur háskólanema á Íslandi á í einhverjum erfiðleikum með að skilja fræðitexta á ensku en það er breytilegt eftir námsgreinum. Almennt telja íslenskir stúdentar sig góða í ensku þegar þeir koma í háskóla en samt sem áður telja þeir að það auki vinnuálág þeirra að nota ensku í stað íslensku í náminu og að þeir þurfi að beita ólíkum aðferðum við að tileinka sér námsefnið (Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir 2010). Í kjölfar mikillar fjölgunar á námskeiðum á ensku á meginlandi Evrópu, einkum í framhaldsnámi, hafa t.a.m. Þjóðverjar sums staðar verið að prófa sig áfram með að hafa hluta kennslunnar einnig á þjóðtungunni (House 2008:78).

Vert er að ítreka að rannsóknir í þessu efni eru ekki komnar mjög

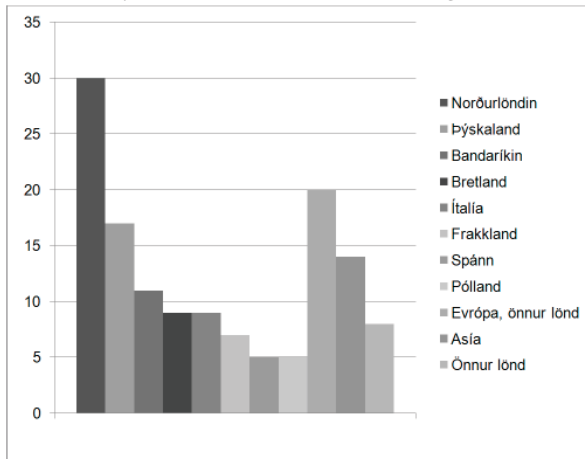

langt á veg. Einkum er þörf á frekari kennslufræðilegum rannsóknum til að unnt sé að meta tap eða ávinning af ensku sem kennslumáli í stað íslensku í stúdentahópi sem samanstendur af íslenskum og erlendum stúdentum — og veita kennurum íslenskra háskóla leiðbeiningar um hvort og hvernig þeir þurfi að breyta kennsluáðferðum sínum.

5 Háskólastarfsemi þvert á landamæri og þjóðerni

Allir íslensku háskólarnir sækja fram á alþjóðavettvangi. Þeim er í mun að rækja vel það hlutverk sitt að vera hluti alþjóðlegs mennta- og vísindasamfélags. Þeir leggja aukna áherslu á rannsóknir og rannsóknarnám og að laða til sín erlenda stúdentar og fræðimenn.

Aðsókn erlendra stúdentar að háskólanámi á Íslandi hefur vaxið mjög síðan um aldamótin 2000, kennaraskipti við erlenda háskóla eru orðin mun tíðari en áður og sífellt fleiri erlendir fræðimenn sækjast eftir störfum í íslenskum háskólum. Stærsti háskóli landsins, Háskóli Íslands, hefur sett sér sem markmið að verða einn af 100 „bestu háskólum heims“ á skrá *Times Higher Education Supplement* og hefur þegar náð þeim árangri að vera meðal 300 bestu háskólanna á þeim lista. Íslensku háskólarnir leggja stóráukna áherslu á framhaldsnám, kennara- og stúdentaskipti, alþjóðleg rannsóknarnet og birtingu rannsóknarniðurstaðna hjá virtum erlendum forlögum.

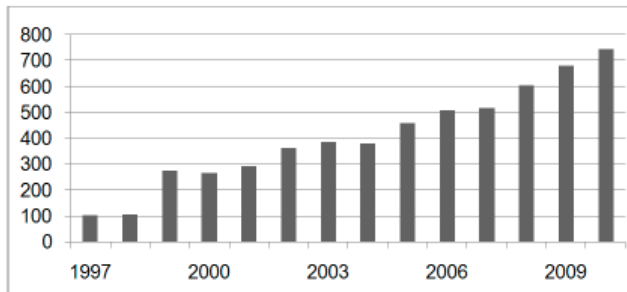
Mynd 14. Erlendir akademískir starfsmenn íslenskra háskóla (135 manns) í nóvember 2010, eftir ríkisfangi. Heimild: Deildarstjóri mennta- og menningarmáladeildar Hagstofu Íslands, janúar 2013.

Samkvæmt tölum frá Hagstofu Íslands⁸ voru akademískir starfsmenn í íslensku háskólunum 2.216 talsins (í 1.455 stöðugildum) í nóvember 2010. Þar af voru starfsmenn með erlent ríkisfang 135 manns (í 90 stöðugildum) eða sem svarar 6,1% (6,2% stöðugilda). Þeir komu víða að eins og mynd 14 sýnir. Því fer fjarri að akademísku starfsmennirnir komi að jafnaði frá hinum hefðbundnu enskumælandi málsvæðum heimsins. Þó má gera ráð fyrir að flestir þeirra búi yfir haldgóðri enskukunnáttu.

Ísland var meðal þeirra ríkja sem stóðu að svonefndri Bologna-yfirlýsingu árið 1999 en markmið hennar er að Evrópa sé eitt samfellt menntasvæði á háskólastigi. Með því að samræma námslýsingar og námskröfur er stúdentum gert kleift að fá nám í ólíkum löndum metið á sambærilegan hátt til háskólagráðu. Auk skiptistúdenta, sem sækja námskeið í íslenskum háskólum sem hluta af námi sínu, hefur þeim útlendingum fjölgað sem koma til lengri dvalar og ljúka námi að fullu á Íslandi.

Hvar sem borið er niður sést að erlendum stúdentum hefur fjölgað til muna í íslenskum háskólum undanfarinn hálfan annan áratug.

Nýnemar með erlent ríkisfang, sem hófu nám íslenskum háskólum haustið 2010, voru 745 talsins en haustið 1997 voru erlendir stúdentar 101. Mynd 15 er byggð á tölum Hagstofu Íslands (*Talnaefni*) sem ná fram til ársins 2010.

Mynd 15. Nýnemar í íslenskum háskólum með erlent ríkisfang 1997–2010. Byggt er á tölum Hagstofu Íslands (*Talnaefni*).

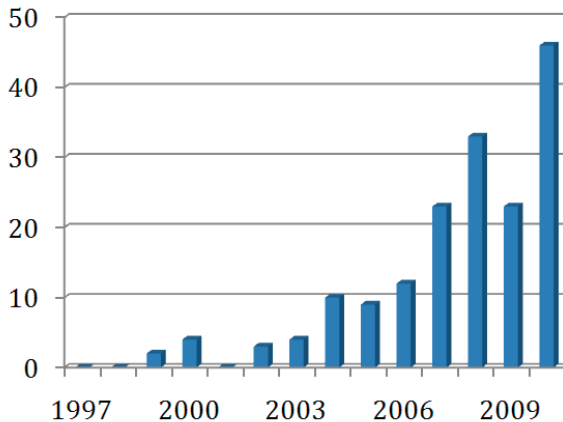
Ef einungis eru taldir þeir útlendingar sem hefja doktorsnám í íslenskum skólum á hausti hverju kemur í ljós að þar hefur aðsóknin vaxið hlutfallslega meira en í öðru námi.

Enginn nýnemi með erlent ríkisfang hóf doktorsnám á Íslandi 1997 og 1998 og árin 1999–2003 aðeins örfáir. Þeir voru hins vegar 10 talsins

⁸ Þakkir til Ástu Urbancic, deildarstjóra mennta- og menningarmáladeildar Hagstofunnar, fyrir að útvega gögnin.

2004 og hefur síðan fjölgað verulega og voru 46 talsins haustið 2010. Þeir leggja einkum stund á náttúruvísindi.

Erlendum skiptistúdentum í íslensku háskólunum fjölgaði um ríflega 500% á tímabilinu 1996–2010, þ.e. úr 126 á ári í 656 á ári, nokkuð jafnt og þétt allan tímann.⁹ Um tveir þriðju hlutar skiptistúdenta á Íslandi koma á vegum Erasmus-áætlunarinnar. Framan af tímabilinu 1996–2010 stunduðu erlendir skiptistúdentar oftast nám í Háskóla Íslands og Kennaraháskóla Íslands (samtals um 83% hópsins) en á síðustu árum hefur hlutur sumra yngri háskólanna vaxið hlutfallslega mjög mikið. Veturinn 2010–2011 sóttu um 16% skiptistúdentanna nám í Háskólanum í Reykjavík, um 8% í Háskólanum á Akureyri og um 7% í Háskólanum á Bifröst. Um 62% skiptistúdentanna voru þá í (sameinuðum) Háskóla Íslands.

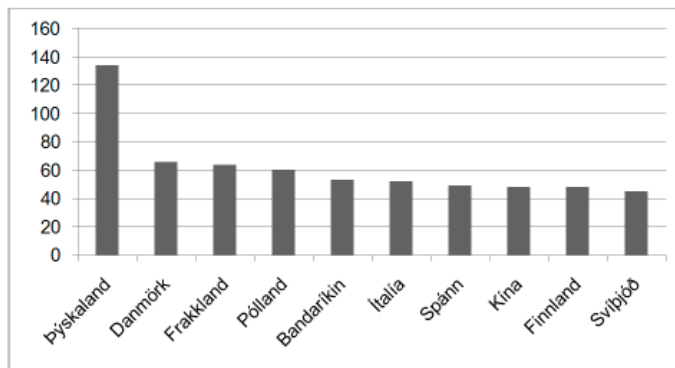
Mynd 16. Nýnemar á doktorsstigi með erlent ríkisfang 1997–2010. Byggt er á tölum Hagstofu Íslands (*Talnaefni*).

Tölur Háskóla Íslands sýna að erlendir stúdentar koma frá sífellt fleiri löndum. Árið 2001 voru upprunalöndin 53 en áratug síðar, 2011, voru þau 86 talsins.

Staða ensku sem háskólakennslu- og vísindatungumáls á alþjóðavísu kemur m.a. fram í því að hún verður fyrirferðarmeiri í kennslu, ritgerðasmíð, rannsóknum og samskiptum í íslenskum og öðrum norrænum háskólum enda þótt erlendir stúdentar, sem þangað leita, komi alls ekki endilega frá „hefðbundnum enskumælandi svæðum“. Mynd 17, sem sýnir upprunalönd erlendra stúdenta á Íslandi, sýnir að ýmis lönd þar sem stór hluti landsmanna hefur ensku sem móðurmál

⁹ Þakkir til Óskars Eggerts Óskarssonar fyrir að útvega gögnin.

eða fyrsta mál (s.s. Bretland, Írland, Kanada, Ástralía, Nýja-Sjáland, Suður-Afríka) eru allsekki meðal 10 helstu upprunalanda stúdenta sem leita til Íslands. Bandaríkjamönnum hefur raunar fjölgað í íslenskum háskólum frá 2001 en hlutfallslega þó mun minna en stúdentum frá Þýskalandi, Frakklandi, Póllandi, Kína og fleiri löndum þar sem enska er ekki algengasta fyrsta mál. Hvað varðar háskólakennarana er svipaða sögu að segja. Af erlendum akademískum starfsmönnum (135 manns) við íslensku háskólana haustið 2010 voru t.a.m. aðeins 17% (23 manns) samanlagt frá Bretlandi, Bandaríkjunum og Kanada. Þetta sýnir að aukin enskunotkun í háskólastarfi, m.a. á Íslandi, stafar fyrst og fremst af því að enska er alþjóðlegt samskiptamál og vísindamál sem þjóðir heims nota til viðbótar við eigin tungumál. Það er m.ö.o. daglegt brauð í háskólum eins og í öðrum samfélagsgeirum að enska, töluð og rituð, sé samskiptamál tveggja eða fleiri einstaklinga sem tala hana ekki sem móðurmál eða fyrsta mál.

Mynd 17. Tíu alengustu upprunalönd erlendra stúdenta í Háskóla Íslands árið 2011. Byggt er á tölum á vef Háskóla Íslands (*Erlendir nemendur í Háskóla Íslands*).

6 Niðurlag

Enska hefur orðið sífellt fyrirferðarmeiri í íslenskri háskólakennslu og rannsóknarstarfi undanfarna áratugi og einkum eftir aldamót. Erlendum nemendum og starfsmönnum hefur jafnframt fjölgað stórlega, sbr. yfirlitið í 5. kafla hér á undan. Kennsla fer að nokkru leyti fram á ensku, einkum í framhaldsnámi. Í 4. kafla hér á undan kom t.a.m. fram að skólaárið 2010–2011 voru 11,7% allra námskeiða í Háskóla Íslands og 23,4% allra námskeiða í Háskólanum í Reykjavík kennd á ensku. Lokaritgerðum á ensku fjölgar. Úttekt í 3. kafla sýnir

t.d. að allar doktorsritgerðir á sviðum heilbrigðis- og verkfræði og náttúruvísinda við Háskóla Íslands á árunum 2007–2011 voru á ensku. Meginhluti námsefnis í íslenskum háskólum er á ensku, um 90% samkvæmt rannsóknum Hafðisar Ingvarsdóttur og Birnu Arnbjörnsdóttur (2010). Þá birta íslenskir fræðimenn niðurstöður rannsókna sinna í mjög miklum mæli á ensku. Í 3. kafla kom m.a. fram að árið 2011 voru um 78% allra tímaritsgreina, sem akademískir starfsmenn Háskóla Íslands birtu, á ensku.

Rauði þráðurinn í málstefnuskjölum íslensku háskólanna, sem könnuð voru í 2. kafla, er að íslenska skuli vera aðal tungumál þessara skóla.¹⁰ Þar er jafnframt lögð rík áhersla á íslenskan íðorðaförða og vandaða íslenska málnotkun.

Þegar hugað er að skjalfestri málstefnu háskólanna má hins vegar ekki gleyma því að orð á blaði eru annað en veruleikinn. Þeim verður að fylgja eftir og það kann að hafa í för með sér togstreitu í framkvæmd þegar ólíkum markmiðum er raðað í forgangs röð eftir mikilvægi. Tími háskólamanna er takmarkaður og fjárráð háskólanna sömuleiðis.

Enda þótt frekari rannsóknir þurfi að fara fram á þeim áhrifum sem val á tungumáli hefur á háskólastarfsemina er eigi að síður ljóst og óhætt að fullyrða að það val hefur áhrif á nám og kennslu og á þann vettvang sem valinn er fyrir birtingu rannsóknarniðurstaðna og jafnframt á það hvernig til tekst við miðlun þekkingar til nærsamfélagsins. Jafnframt er augljóst af hinum öru breytingum á undanförunum fáeinum áratugum, einkum eftir árþúsundamótin, að ekki dugir að bíða átekt; háskólar og vísindasamfélagið í heild þarf að bregðast við breyttum aðstæðum með markvissum hætti í nánustu framtíð eigi að lánast að stýra aðstæðum og þróun í sem heppilegastan farveg.

Hér er mikið í húfi: innviðir nútímalegs samfélags á Íslandi, þjóðtunga Íslendinga og notkunarsvið hennar, menntunar- og tækniþróun á Íslandi og samkeppnisskilyrði íslensku háskólanna í alþjóðlegum samanburði.

Heimildir

Ammon, Ulrich. 2010. World Languages: Trends and Futures. Í: N. Coupland (ritstj.) *The Handbook of Language and Globalization*. Bls. 101–122. Malden/Oxford: Blackwell.

¹⁰ Um er að ræða skjöl frá sex háskólum af sjö, þ.e. öllum nema Háskólanum í Reykjavík sem hefur ekki sent frá sér skjalfesta málstefnu.

- Ársskýrsla 2010. Háskólinn á Akureyri. <http://www.unak.is/static/files/Arsskyrsla%20HA%202010-vefutg%203.pdf> (21. febrúar 2014).
- Ástráður Eysteinnsson. 2012. Íslensk sprogpolitik, kultur og akademisk praksis. Domæner, store og små. *Nordand – nordisk tidsskrift for andre-språksforskning* 2012, 7,(2):143–159.
- Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir. 2010. Coping with English at University. Students' Beliefs. *Ráðstefnurit Netlu – Menntakvika 2010*. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands. <http://netla.hi.is/menntakvika2010/008.pdf> (21. febrúar 2014).
- Doktorsritgerðaskrá Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns*. <http://doktor.landsbokasafn.is/> (21. febrúar 2014).
- Erlendir nemendur í Háskóla Íslands*. http://www.hi.is/adalvefur/erlendir_nemendur_i_haskola_islands (21. febrúar 2014).
- Fréttasafn á vef Háskólans í Reykjavík*. <http://www.ru.is/haskolinn/frettir/nr/24310> (21. febrúar 2014).
- Guðni Jónsson. 1961. *Saga Háskóla Íslands. Yfirlit um hálfra aldar starf*. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Gunnar Karlsson (ritstjóri), Guðmundur Hálfdanarson, Sigríður Matthíasdóttir og Magnús Guðmundsson. 2011. *Aldarsaga Háskóla Íslands 1911–2011*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hafdís Ingvarsdóttir og Birna Arnbjörnsdóttir. 2010. Coping with English at Tertiary Level: Instructors' Views. *Ráðstefnurit Netlu – Menntakvika 2010*. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands. <http://netla.hi.is/menntakvika2010/010.pdf> (21. febrúar 2014).
- Háskóli Íslands – Doktorsvarnir*. <http://www.hi.is/adalvefur/doktorsvarnir> (21. febrúar 2014).
- Háskóli Íslands – Yfirlit um reglur HÍ*. http://www.hi.is/is/skolinn/yfirlit_um_reglur_hi (21. febrúar 2014).
- Háskólinn í Reykjavík – Ársskýrsla 2010*. http://www.ru.is/media/baeklingar/HR_Arsskyrsla-2010.pdf (21. febrúar 2014).
- House, Juliane. 2008. English as lingua franca in Europe today. Í: G. Extra og D. Gorter (ritstj.) *Multilingual Europe: Facts and Policies*. Bls. 63–86. Berlín / New York: Mouton de Gruyter.
- Íslenska til alls. Tillögur Íslenskrar málnefndar að íslenskri málstefnu samþykktar á Alþingi 12. mars 2009*. 2009. Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneytið. http://www.islenskan.is/islenska_til_all_2009-11-06.pdf (21. febrúar 2014).
- Kennsluskra Háskólans á Bifröst skólaárið 2010–2011. Grunn nám í öllum deildum*. http://bifrost.is/Files/Skra_0051427.pdf (21. febrúar 2014).
- Kennsluskra Háskólans á Bifröst skólaárið 2010–2011. Meistaránám í öllum deildum*. http://bifrost.is/Files/Skra_0051428.pdf (21. febrúar 2014).
- Lög um háskóla*, nr. 63 13. júní 2006. <http://www.althingi.is/lagas/140b/2006063.html> (21. febrúar 2014).

- Lög um opinbera háskóla*, nr. 85 12. júní 2008. <http://www.althingi.is/lagas/nuna/2008085.html> (21. febrúar 2014).
- Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls*, nr. 61 7. júní 2011. <http://www.althingi.is/lagas/140a/2011061.html> (21. febrúar 2014).
- Matskerfi opinberra háskóla*. http://www.hi.is/sites/default/files/matskerfi_opinberra_haskola_des_2013.pdf (21. febrúar 2014).
- Málstefna* [Listaháskóla Íslands]. http://lhi.is/media/filer_private/2012/08/14/malstefna_listahaskola_islands_1.pdf (21. febrúar 2014).
- Málstefna Háskóla Íslands*. Samþykkt á 13. háskólafundi 21. maí 2004. http://www.hi.is/adalvefur/malstefna_haskola_islands (21. febrúar 2014).
- Málstefna Háskólans á Akureyri*. Samþykkt í háskólaráði 22. febrúar 2008. http://www.unak.is/static/files/Stjornsysla_stefnumal/Malstefna%20HA_%20samthykt%20220208.pdf (21. febrúar 2014).
- Málstefna Háskólans á Bifröst*. Samþykkt í háskólaráði 29. ágúst 2012. <http://www.bifrost.is/islenska/um-haskolann/stefna-og-hlutverk/malstefna-haskolans-a-bifrost/> (21. febrúar 2014).
- Málstefna Hólaskóla – Háskólans á Hólum*. http://holar.is/almennt_efni/malstefna (21. febrúar 2014).
- Málstefna Landbúnaðarháskóla Íslands (LbhÍ)*. <http://vefur.lbhi.is/forsida/Haskolinn/Malstefna> (21. febrúar 2014).
- Ný sýn. Breytingar á vísinda- og nýsköpunarkerfinu*. 2012. Reykjavík: Forsætisráðuneytið. <http://www.forsaetisraduneyti.is/media/Skyrslur/ny-syndes-2012.pdf> (21. febrúar 2014).
- Salö, Linus. 2010. *Engelska eller svenska? En kartläggning av språksituationen inom högre utbildning och forskning*. Stockholm: Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Stefna Háskólans í Reykjavík*. <http://www.ru.is/haskolinn/stefna/> (21. febrúar 2014).
- Styrkur Háskólans í Reykjavík í rannsóknnum*. 2012. Reykjavík: Rannsóknarþjónusta HR. <http://www.ru.is/media/almennt/Styrkur-Haskolans-i-Reykjavik-i-rannsoknum-2007-2012.pdf> (21. febrúar 2014).
- Talnaefni*. <http://www.hagstofa.is> (21. febrúar 2014).
- Yfirlýsing um málstefnu Norðurlanda*. 2006. 2007. ANP 2007:746. Kaupmannahöfn: Norræna ráðherranefndin. <http://www.norden.org/da/publikationer/publikationer/2007-746> (21. febrúar 2014).
- Dingsályktun um íslenska málstefnu*. Samþykkt á Alþingi 12. mars 2009. <http://www.althingi.is/altext/136/s/0699.html> (21. febrúar 2014).

Lykilorð

háskólar, enska, íslenska, kennslutungumál, tungumál fræðilegra skrifa

Keywords

universities and colleges, English, Icelandic, language of instruction, language of academic publications

Summary

The article describes the relationship between the use of English and Icelandic in Icelandic universities and academia.

While Iceland's seven universities and colleges specialize in different fields of science and technology, they all have to meet both domestic demands for research, teaching, various service and dissemination of knowledge in Iceland, and also, at the same time, to recruit international faculty, participate in international academic cooperation, and provide study offers for non-Icelandic students. According to Icelandic law, Icelandic is the "language of schools at all levels", which is a provision that holds for universities and colleges. Presently, six out of seven Icelandic universities and colleges have issued their language policies. All these policies provide that Icelandic is the main language of the institutions, and the policies all emphasize Icelandic terminologies. Obviously, however, English must play a key role along with Icelandic, due to a number of external factors.

At present, approximately 6% of students and faculty at Icelandic higher education institutions are non-Icelandic citizens, and English is partly the language of instruction. The proportion of individual classes taught in English ranges from 0% to 23%, depending on the nature of the institutions and the studies that they offer. It also depends on levels of study (English is less frequent as language of instruction in undergraduate studies, and more frequent in graduate studies, on the whole). Academic staff are strongly encouraged to publish their research results in international fora. About 80% of academic publications of faculty members at the two largest universities in Iceland (i.e., at the University of Iceland, and Reykjavik University) are in English. However, the language of writing differs considerably from one field to another; about half of academic publications are in English in the social sciences, education sciences, and humaniora, while the figure is about 97% in engineering, and natural sciences. Presently, doctoral dissertations in the medical sciences, engineering, and natural sciences are exclusively written in English.

Ari Páll Kristinsson

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Málræktarsviði / Háskóla Íslands

Neshaga 16, 107 Reykjavík

aripk@hi.is

Haraldur Bernharðsson

Íslensku- og menningardeild

Háskóla Íslands

Árnagarði v/Suðurgötu, 101 Reykjavík

haraldr@hi.is